

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ İŞLƏDİLƏN “UN” VƏ “MIS” DOĞMA FELİ
PREFİKSLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məlum olduğuna görə dünya dilləri iki cür təsnif olunur: 1. mənşəyinə görə (geneoloji təsnifat); 2. qrammatik quruluşuna görə (tipoloji təsnifat).

Geneoloji təsnifata əsasən dünya dilləri dil ailələrinə bölünür. Onların içərisində Hind-Avropa dil ailəsi öz böyüklərinə görə xüsusi yer tutur.

Hind-Avropa dil ailəsinə on iki dil qrupu daxildir. Bu dil qruplarından birini German, yaxud Tevton dil qrupu təşkil edir.

German qrupunun tarixi əsasən Proto-German dilinin yaranması ilə başlayır. Proto-German dili dilçilikdə German dillər qrupunun kökü hesab olunur. Bu dilin yaranması eramızdan əvvəl XV-X əsrlərə təsadüf edir (bax:17, səh:25).

Dilin tarixi inkişafı daim davam edən bir prosesdir və tarix boyu dil bir sıra dövrləri əhatə etmişdir.

İngilis dilinin tarixində ən çox qəbul edilən aşağıdakı dövrləri göstərmək olar: (bax:13, səh:54).

1. Qədim İngilis dili dövrü (O.E.) V-XV əsrlər.
2. Orta İngilis dili dövrü (Mid.Eng) XI-XV əsrlər.
3. Müasir İngilis dili dövrü (Mod.Eng) XX əsrdən indiyə kimi:
 - a) Erkən Yeni İngilis dili dövrü (Early N.E.) XV-XVII əsrlər.
 - b) Yeni İngilis dili dövrü (New Eng) XVI-XIX əsrlər

Dilin lüğət tərkibi uzun tarixi inkişaf prosesinin məhsuludur. Hər bir dilin lüğət tərkibi o dilin formalaşmağa başladığı dövrdən onunla əlaqədar şəkildə yaranır. Buna görə də ilk dövrlərdə dilin lüğət tərkibi nisbətən məhdud səciyyə daşıyır və sonralar isə get-gedə kəmiyyət və keyfiyyətə zənginləşib inkişaf edir.

Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibində affikslərin köməyi ilə həm qədim, həm orta, həm də yeni ingilis dili dövründə düzələn sözlər mövcuddur.

Lakin affikslərin köməyi ilə düzələn sözlərin uzun müddət mövcud olması affikslərin həmin dövrlərdə dəyişmədən qalması demək deyildir.

Əksinə, onların tarixi inkişafını izlədikdə, biz, asanlıqla bu və ya digər affikslərin mənalarının dəyişməsi, birinin digərini əvəz etməsi, yenisinin yaranmasını görə bilərik.

Beləliklə, affikslərin köməyi ilə sözdüzəltmə ingilis dilində əsrlər boyu mövcud olmuşdur.

Bu məqalədə biz ingilis dilinin sözyaradıcılığında mühüm yer tutan prefikslərdən, onların leksik-semantik xüsusiyyətlərindən bəhs edəcəyik. Beləki, haqqında danışacağımız prefikslər aşağıdakılardır:

un₁-prefiksi un₁ – sifət düzəldən ingilis dilinin yaranma dövrünün erkən vaxtlarından sözdüzəldici ünsür kimi mövcud olmuşdur. Dilin bütün inkişaf dövrlərində un₁- prefiksi məhsuldar prefikslərdən biri hesab olunurdu.

Artıq qədim ingilis dilində un₁- prefiksinin köməyi ilə çoxlu sayda sözlər düzəlmişdir, məsələn:

O.E.(old English) un-be-bant «satın alınmaz», un-gecynde «xoşagəlməyən», un-gecnaven «tanınmayan» (N.E.Unknown), un-ripe «yetilməyən», unmihting «zəif, gücsüz».

un₁-prefiksi fellərin düzəlməsində iştirak etmirdi. Lakin maraqlısı bundadır ki, çoxlu sayda feldən düzələn sifətlər un₁-prefiksinin köməyi ilə yeni inkar mənada sifətlərin düzəlməsində baza rolunda çıxış edir, məsələn:

abridged «məhdud» - unabridged «qeyri-məhdud»;

desirable «arzu olunan» - undesirable «arzu olunmayan»;

finished «qurtarmış» - unfinished «qurtarmamış»;

dying «ölmək» - undying «ölməz», willing – «arzu olunan» - unwilling «arzu olunmayan».

I think that in both our interest it would be extremely undesirable that matters should be so left at this stage (John Galsworthy, The Man of Property).

un₁ – prefiksinin işlənməsində bir sıra qanunauyğunluqlar mövcuddur:

1) un₁ – prefiksi –ed,- able, -y, -ing və başqa by kimi suffikslərin köməyi ilə yaranan sifətlərə birləşir, məsələn:

- able: reasonable «ağıllı, inamlı» - unreasonaable «ağılsız», eatable «yeyə» - uneatable «yeyilməyən», acceptable «qəbul olunan» - unacceptable «qəbul olunmayan», actable «səheələşən, səhnəyə qoyulan» - unactable «səhnələşməyən, səhnəyə qoyulmayan», adaptable «tətbiq edilə bilən, yararlı» -unadaptable «tətbiq edilə bilməyən, yararsız», allowable «yol verilən, icazə olunan» - unallowable «yol verilməyən, icazə olunmayan», alterable «dəyişilən» - unalterable «dəyişilməyən», answerable «təzkib edilən» - unanswerable «təzkib edilməyən», fashionable «dəbdə olan» - unfashionable practised «təcrübəli» - unpractised «təcrübəsiz», published «dərç olunmuş» - unpublised «dərç olunmamış», abvised «məsləhətli, fikirləşmiş – unadvised «tələsik, fikirləşmədən», boiled «qaynadılmış» - unboiled «qaynadılmamış»;

- ing: thinking «düşüncəli» - unthinking «düşüncəsiz», asseming «özündən razı» - unassiming «sədə»;

-y: wealthy «varlı» - unwealthy «kasıb», healthy «sağlam» - unhealthy «xəstə», handy «rahat» - unhandy «narahat» və s.

To know things otherwise were to be unfashionable. (Ch.Dickens, Meak House)

2) Müxtəlif sifətlərə birləşərək un₁ – prefiksi keyfiyyətin, xüsusiyyətin inkarını bildirir, məsələn:
unworthy «ləyaqətsiz» (=not worthy), unwell «xəstə» (=not well), unalterable «ifadə olunmayan» (=not alterable).
It made me very sorry to consider how ggod.
She was, and how unworthy of her I was.

(D.S. Jawrence, The Sons and Jovers)

Bəzən un₁ – prefiksi sifətə birləşib əks mənalı antonim düzəldir. Digər hallarda isə un₁ – prefiksi əks mənaya yaxınlaşır, yəni həmin sözlər tam antonim hesab olunmur, məsələn:

Read «safadlı» - unread «savadsız», certain «dəqiq» - uncertain «qeyri-dəqiq», real – «real, həqiqi» - unreal «real olmayan», pointed «iti» - unpointed – «küt», sound «sağlam», «məhkəm» - unsound «xəstə, zəif», reserved «gizli» - unreserved «səmimi»

Qeyd etdiyimiz misallardan bəziləri həqiqətən də tam antonim hesab olunurlar (iti=küt, xəstə=s Sağlam və s.).

I shall never forget the uncertain and unreal air of every thing at Yreeleaf, that afternoon.

(Ch.Dickens, Bleak House)

3) un₁ – prefiksi inkar mənə daşıyan sifətlərə heç vaxt birləşmir, məsələn:

foolish «axmaq», naughty «dəcəl», ugly «kifir, eybəcər», wicked «zalım, qəddar», bad «pis», stupid «axmaq», «ağılsıza kimi sifətlərdən un₁ – prefiksinin köməyi ilə yeni sözlər düzəltmək mümkün deyildir.

4) un₁ – inkar prefiksi aşağıdakı mənaları ifadə edən sözlərə əlavə edilir:

a) rəng bildirən sifətlərə, məsələn:

red «qırmızı», blue «göy», yellow «sarı», black «qara», green «yaşıl»;

b) ölçü bildirən sifətlərə, məsələn:

large «geniş», great «böyük», huge «nəhəng», small «kiçik», narrow «ensiz», wide «enli»;

c) material mənası bildirən sifətlərə, məsələn:

woolen «yun», wooden «taxta», leathern «dəri», iron «dəmir», golden «qızıl», oaken «palıd».

un₁ – prefiksi vasitəsi ilə düzələn düzəltmə sifətlər üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, zaman keçdikcə bu prefiksin işlənməsi dəyişmişdir.

Beləki, qədim ingilis dilində un₁ – prefiksi inkar mənalı sifətlərdən başqa isimlərin düzəltməsində də istifadə olunurdu, məsələn:

O.E.: un-bealu «nifrət», un-lust «narazılıq», un- banc «naxələflik»

un₁ – prefiksinin analogi işlənməsi orta ingilis dili dövründə öz əksini tapmışdır.

Yeni ingilis dili dövründə un₁ – prefiksi yalnız sifətdən əks mənalı sifət düzəldilməsi üçün işlənməyə başladı və təkvallentli prefikslər sırasına daxil oldu.

Hal-hazırda un₁ – prefiksi vasitəsi ilə digər nitq hissələri düzəldilir.

Tərkibində un₁ – prefiksi olan bəzi isimlər, məsələn:

Unkindness, unwise ness və başqa isimlər - ness suffiksinin köməyi ilə düzələn unkind «insafsız», unwise «nadan» kimi sifətlərdən yaranmışdır.

un₂ – prefiksi

un₂ – prefiksi fellərə birləşərək hərəkətin əks mənasını bildirir, məsələn:

to belt «kəmərlə abğlamaq» - to unbelt «kəməri açmaq», to balance «tarazlıq saxlamaq» - to unbalance «tarazlığı pozmaq», to bind «bağışlamaq» - to unbind «açmaq», to brace - «gücləndirmək» - to unbrace «zəiflətmək», to cap «bağlamaq, qapağını qoymaq» - to uncap «qapağını açmaq», to chain «zəncirləmək» - to unchain «zəncirdən açmaq», to church «kilsəyə bağlanmaq» - to unchurch «kilsədən ayrılmaq», to close «bağlamaq» - to unclose «açmaq», to cover «nəyisə örtmək» - to uncover «üstünü açmaq», to deceive «aldatmaq» - to undecieve «yalanın üstünü açmaq», to dress «geyinmək» - to undress «soyunmaq», to fold «bükmək» - to unfold «açmaq», to lock «bağlamaq» - to unlock «açmaq», to freeze «dondurmaq» - to unfreeze «donunu açmaq», to hang «asmaq» - to unhang «çıxartmaq», to join «birləşmək» - to unjoin «ayrılmaq», to say «demək, söyləmək» - to unsay «deməmək, söyləməmək».

It is not too much to say that it had hurt her with its dark, lingering softness and unsay something she had been saying (Y.Yalsworthy. The Man of Property).

But, to his surprise, at this double mation he could unlock the door, and found himself in front of a bright fire...

(Charles Templeton, The Kidnapping of the Resident).

un₂ – prefiksi ilə işlənən fellər bir qayda olaraq təchecalı, nadir hallarda ikihecalı olurlar, məsələn: to unreel «açmaq», to unrip «həll olmaq», to unbossom «sirri açmaq», to unroof «damını sökmək», to unsaddle «atdan düşürmək», to unshackle «qandallarını açmaq», to unship «gəmidən yükü boşaltmaq», to unshoe «ayaqqabılarını çıxartmaq», to unsharl «çaşdırmaq», to untangle «çaşdırmaq», to untie «açmaq», to untune «kökləmək (musiqi alətini)», to unveil «üst örtüyünü götürmək», to unvote «təkrar seçki ilə rədd etmək», to unearap «bağlamayı açmaq».

Öz mənasına görə un₂- prefiksi ilə işlənən fellər iki semantik sinfə bölünür:

1. İnsan əqli ilə həyata keçən hərəkəti bildirən fellər. Belə fellər bir qayda olaraq aşağıdakı mənaları bildirir:

a) bağlamaq, birləşdirmək, məhkəmləndirmək, zəncirləmək mənaları, məsələn:

to buckle, to brace, to button, to chain, to clasp, to couple, to fold, to join, etc.

b) burmaq, bükmək mənaları, məsələn:

to coil, to curl, to furl, etc.

s) örtmək, bağlamaq mənaları, məsələn:

to cap, to cork (probkalamaq), to cover, to earth (torpaqla örtmək), to cage (qəfəsə salmaq), etc.

2. Əqli və psixi anlayış bildirən fellər.

Bu sinif azsayılı semantik sinifdir. Bura to deceive «aldatmaq, çaşdırmaq», to bosom «sirr saxlamaq», to balance «tarazlammaq», to puzzle «təəccübləndirmək» kimi fellər daxildir.

un₂ prefiksi ilə düzələn fellər şifahi nitqə aiddir və müasir ingilis dilində geniş istifadə olunur.

mis – prefiksi. mis – prefiksi (qəd.ing., qəd.island., qəd.sakson, qəd.friz.dillərində mis – qot dilində miss – qəd.alman dilində missa-, missi-, misse-) bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur.

Bu prefiks qədim ingilis dilində sırf feli prefiks olub inkar mənə ifadə etmiş, həmçinin felə «yanlış» mənasını vermək xüsusiyyətinə malik olmuşdur.

mis- prefiksində bütün German dillərində rast gəlmək olur.

Qədim ingilis dili dövründə bu prefiks əsasən «yoxluq, itki, nöqsan» mənalarını bildirən fellərin düzəlməsində istifadə edilmişdir, məsələn: O.E.misbeodan «pislik etmək», «ziyan vurmaq», misdon «səhv etmək» və s.

Otto Jespersenin göstərdiyi kimi (bax:4, part VI) qədim ingilis dili dövründə mis – prefiksi az məhsuldar prefiks idi.

Lakin XVI əsrin sonunda onun məhsuldarlığı artdı. XVII əsrdə mis – prefiksi mövcud olduğu dövrə ərzində daha çox düzəlmə sözlər əmələ gətirirdi.

Lakin hər iki dövrdən müasir dövrə az sayda sözlər gəlib çatmışdır, məsələn:

To misadvice «səhv məsləhət vermək», to misdeal «yanlış hərəkət etmək», to misdeem «səhv mühakimə etmək», to mis-spebd «bədxərclik etmək» (XIII-XV əsrlər).

XVI-XVII əsrlərdən müasir ingilis dili dövrünə aşağıdakı sözlər gəlib çatmışdır, məsələn:

To misapply «səhv istifadə etmək», to misdate «yanlış tarix qoymaq», to misplace «yanlış yerə qoymaq», To mispronounce «səhv tələffüz etmək», to misapperhend «yanlış başa düşmək», to misguide «səhv yol göstərmək», to misdirect «səhv istiqamətləndirmək», to mis-spell «orfoqrafik səhv etmək».

We have been misdirected, Jarndyce by a most abandoned ruffian, who told us to take he turning to the right instead of to the left (Ch.Dickens, Bleak House). Yeni ingilis dili dövründə də mis – prefiksi «yanlış, səhv» mənasında məhsuldardır.

Beləliklə, XIX əsrdə to misappropriate «qanunsuz əldə etmək», to misdecide «səhv qərar vermək», to misread «səhv oxumaq» və başqa fellər yarandı. Orta ingilis dili dövründən başlayaraq mis – prefiksinin köməyi ilə əks mənəli isimlər yaranmağa başladı, məsələn: Misbelief «yanlış fikir», misbehaviour «pis rəftar», miscarriage «uğursuzluq», mischance «uğursuz təsadüf», misdoing «səhv», misdemeanour «günah, taqsır», misfortune «bəxbəxtlik». Every man and every woman who had an accident or a new attack after applying to him, set the misfortune down to master Marner's – will and irritated glances. (George Eliot, Silas Marner).

Beləliklə, mis – prefiksini çox valentli prefikslərə aid etmək olar. Beləki, həmin prefiksə həm isimlərin, həm də fellərin tərkibində rast gəlmək olur, məsələn:

İsmlər: misadventure «bədbəxt hadisə», misbelief «yanlış fikir», miscarraige «uğursuzluq», mischief «dəcəllik, pislik», misconduct «pis hərəkət», miscount «səhv hesablaşma», miscreant «pis insan», misfire «müvəffəqiyyətsizlik», boş çıxma (məcazi mənada), misfit «ətraf mühitə uyğunlaşma bilməyən insan»b misfit «ətraf mühitə uyğunlaşa bilməyən insan», misguidance «pis rəhbərlik», mishap «uğursuzluq», mishit «boşa çıxma», mishomer «ad və ya terminin səhv işlənməsi», misrule «yanlış idarə etmə», misstep «səhv addım», mistake «səhv», mistrust «inamsızlıq», misuse «səhv istifadə». Misfortunes never come alone (Saying) (Dərd gələndə batmanla gələr (məsəl).

...but he was worth speaking fair, if it was only to keep him from doing you a mischief.

(Vicky Baum, Grand Hotel)

Fellər: to misaddress «səhv ünvanı yazmaq», to misapply «səhv istifadə etmək», to misappropriate «qanunsuz əldə etmək», to misbecome «uyğun gəlməmək», to miscalculate «səhv hesablamaq», to miscall «biri haqqında pis fikir söyləmək», to miscast «aktyora uyğun olmayan rol vermək», to miscomprehend «səhv başa düşmək», to mischief «pislik etmək», to misconcive «yanlış anlaşımaq», to misconduct «özünü pis aparmaq», to misconstrue «yanlış izah etmək», to miscreate «eybəcərləşdirmək», to misdoubt «şübhələnmək», to misgive «inamsızlıq yaratmaq», to mishandle «yanlış idarə etmək», to mishear «səhv eşitmək», to mismatch «bir-birinə yaraşmamaq», to misprize «nifrət etmək», to misstate «səhv bəyanat vermək», to mistake «səhv etmək», to mistranslate «səhv tərcümə etmək», to mistrust «etibar eləməmək», to misunderstand «səhv başa düşmək».

She appeared to mistrust that the lodger might hear her (Ch.Dickens, Bleak House)

mis – prefiksinin məhsuldarlığına baxmayaraq orta ingilis dili dövrünün sonlarında bir çox sözlərdə o, həmin dövrdə mənimsənilmiş roman mənşəli inkar dis – prefiksi ilə əvəz olunur, məsələn:

to misagree – to disagree

to miscredit – to discredit və s.

Beləliklə ingilis dilinin inkişafı dövrlərində baş verən bəzi dəyişikliklərə baxmayaraq, prefikslər dilin bütün dövrlərində mövcud olmuş və yeni sözlərin yaranmasında rol oynayıblar.

ƏDƏBİYYAT

1. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава английского языка. М, 1956.

2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М.1959.

3. Бруннер К. История английского языка I, II том. М, 1956.

4. Jespersen Otto. A Modern English Grammar on Historical Principles, Copenhagen. 1942.

5. Hüseyinzadə M. Müasir Azərbaycan dili. B, 1973.
6. Iysh. History of English Language, L. 1971
7. Карашук П.М. Словообразование английского языка. М, 1977.
8. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. B, 1967.
9. Гальперин И.Р., Черкасова Е.Б. Лексикология английского языка. М, 1956.
10. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. М, 1976.
11. Marchand M. The Categories and Types of present Day English, Word-Formation, Wiesbaden, 1960.

Açar sözlər: *Söz düzəltmə, qədim ingilis dili, dil tarixi, ön şəkilçi*

Ключевые слова: *словообразование, древний английский язык, история языка, префикс*

Keywords: *word formation, old english, word history, prefix*

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются история образования и лексико-семантические свойства префиксов un- и mis-, используемых в современном английском языке. В статье также анализируются изменения значений слов путем добавления данных префиксов к простым словам и производится сравнение полученных новых слов со словами старого и современного английского языка.

RESUME

This article is devoted to the history of word formation and lexico-semantic meanings of prefixes un- and mis-, used in modern English language. In the article the words meaning change is analysed by adding these prefixes to the simple words and also comparison of new derived words with old and modern English language is carried out.